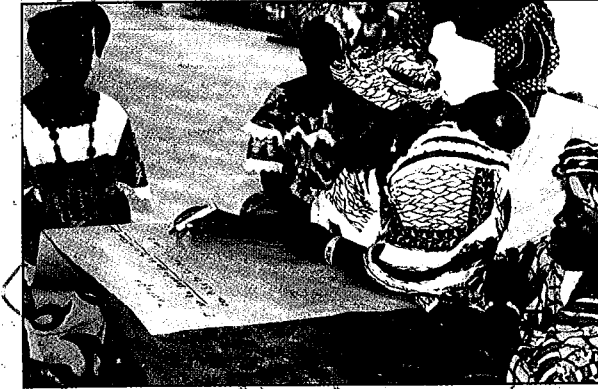

CARE CARE MALI • Macina • Projet Santé Communautaire
Kɛɛri Mali • Maasina • Kɛnɛya Sabatili Porozɛ

CARE

Projet Santé Communautaire Macina
Tél. (223) 34 21 69 • BP 1766 Bamako Mali

USAID

Avec le financement de l'USAID.

Maquette et Impression
IMPRIM COLOR Bamako

Tinminɛmusoya Kalangafe

Seben bora mogo minnu bolo na : Dr Eli Bankineza • Dr Sedu Tarawele • Dr Alu Kayo
Seben bayɛɛmabaga bamanankan na : Zana Kone • Kɛɛri Mali • Jɛɛne

Tinminɛmusoya Kalangafe

Seben bora mɔgo minnu bolo
Dr Eli Bankineza • Dr Sedu Tarawele • Dr Alu Kayo

Seben bayɛɛmabaga bamanankan na
Zana Kɔnɛ • Kɛɛri Mali • Jɛɛnɛ

PREFACE

Au cours des trois premières phases (1986-1997) le Projet Santé Communautaire de Macina a formé des Agents de Santé Communautaire qui faisaient la sensibilisation sur les bonnes pratiques sanitaires au niveau de leurs villages. L'encadrement de ces Agents de Santé Communautaire était accompagné par des leçons d'alphabétisation pour leur permettre de remplir les supports de collecte des données et de lire des livrets sur la santé en Bamanankan.

L'approche d'alphabétisation adoptée par CARE/Macina depuis 1997 se veut fonctionnelle. Elle veut apprendre aux populations cibles à lire, à écrire et à compter en utilisant des expressions issues de leurs activités quotidiennes.

Deux modules d'alphabétisation⁽¹⁾ des Agents de Santé Communautaire ont été conçus dans le cadre de l'alphabétisation fonctionnelle en mai 1997.

Le présent document qui explique les différentes activités de l'ATR (CPN, vaccination des femmes enceintes...) vient à point nommé comme outil de post-alphabétisation.

Il permettra aux ATR de consolider et de perfectionner les connaissances déjà apprises.

Ce livre, de lecture facile, est accessible à toute personne alphabétisée ; un élément clé dans la pérennité des activités du Projet Santé car même après le retrait du Projet, l'ATR alphabétisée pourra le consulter et se rappeler : aider les femmes du village à faire des visites prénatales pendant leurs grossesses et les amener à accoucher dans les meilleures conditions d'hygiène.

Docteur Elie BANKINEZA

Chef de Projet Santé Communautaire de Macina.

Musoya minɛnw

Baro :

Den be laben yɔrɔ min na muso kɔnɔ o be cogo di ?
(karamɔgɔ be jateminɛ ke kalandenw ka faamuyali hake kan ; n'a y'a ye k'u ka faamuyali ka bon, a be se ka musow ka laadako baro ke ka fara nin baro in kan).

Hakilina minnu sɔrɔla baro kɔnɔ olu farali ɲɔgɔn kan :

Kulubaaraw senfe, jaabi minnu dira ɲininkali la, ka segin olu kan. Ka ɲefoli dɔw ke ka fara jaabi dilenw kan :

Den be laben muso kɔnɔ yɔrɔ min na, o ye i n'a fo so, min dabɔra den bilayɔrɔ kama fo ka taa kɔnɔmaya waati ban. A be muso barakɔrɔla la.

Denso : denso ye i n'a fo bɔre, min dabɔra den bilayɔrɔ kama. A da sulilen don duguma. O be wele ko **denso da**. Denso ye den ka so ye. A be teme sira min fe ka don a ka so kɔnɔ o ye denso da ye.

Musoya sokɔnɔna : **musoya sokɔnɔna** ye temensira ye yann'i ka se denso ma. A be se ka jate i n'a fo sira, walima « waranda » yann'i ka se den ka so ma.

Lebelebe : lebelebe ye fen kɔkɔkɔlennin dɔw ye minnu be sɔrɔ denso kɛrɛdaw la.

Fanso : fanso ye kurunin fila ye an be se ka minnu ni filen fitinin fila dan ɲɔgɔn ma. Fansow be sɔrɔ denso kɛrɛ fila la, lebelebe kun na.

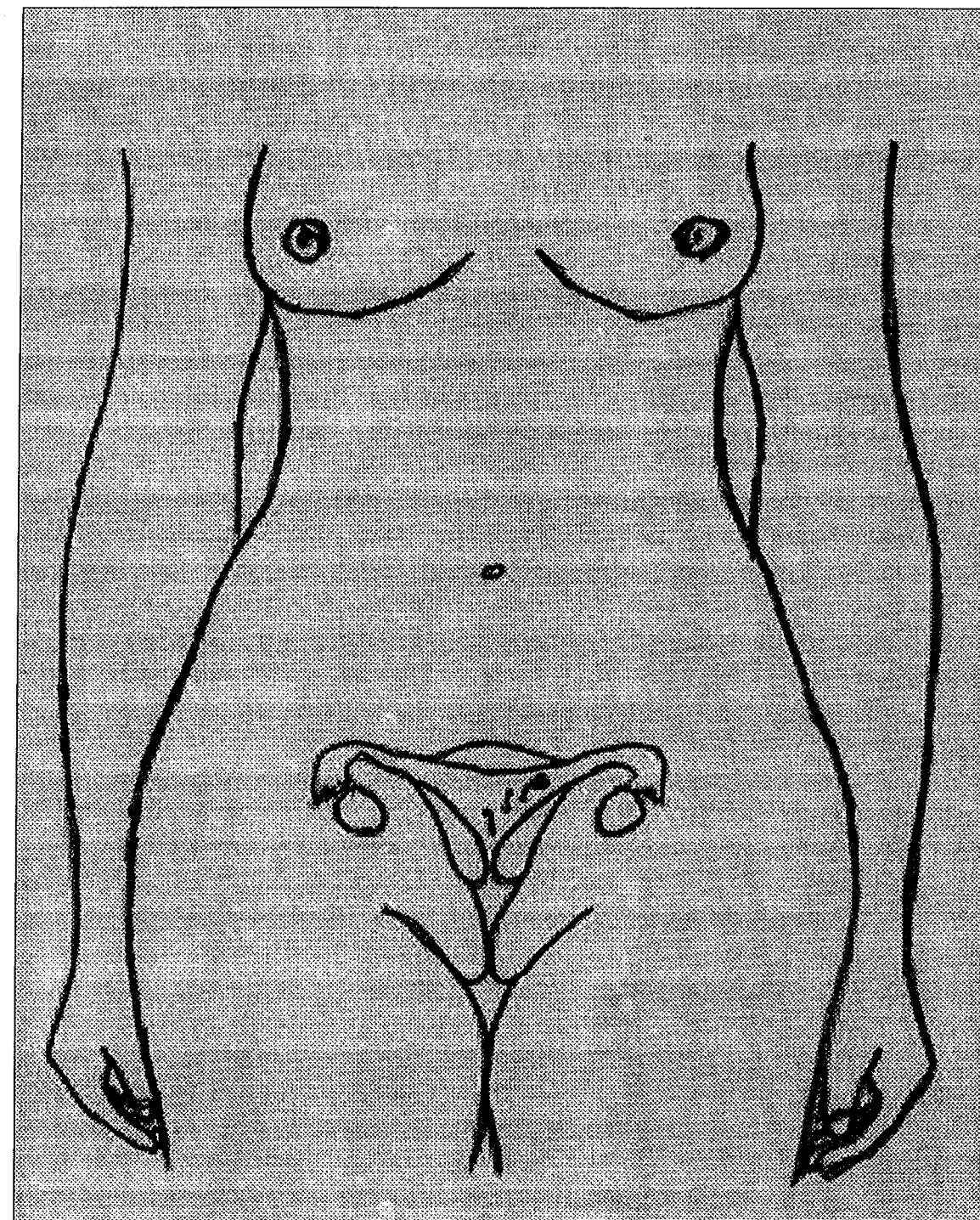
Fanw : fanw ye fenkise misɛnmannin dɔw ye n'u be sɔrɔ fanso kɔnɔ.

Seginkanni :

Ka kalandenw bila ka na walanba la, k'a laje, kunnafoni minnu dira n'i y'a sɔrɔ u y'olu faamu.

Kalankeminɛnw :

- Musoya minɛnw ja dilannen min be « **DBC** » gafe kɔnɔ.
- Denbaw ni denw ka kenɛyagafe n ° 4 nan ; gafe ɲɛ 15 nan.

Musow ka laada

Baro :

Mun na muso be laada ye kalo o kalo ?

Ni laada be muso la, mun be k'a farikolo la o waati ?

Hakilina minnu sorola baro kono, olu farali nagon kan :

Jaabi minnu dira nininkaliw la kulubaaraw senfe, ka segin olu kan ; ka nefoli dow ke ka fara olu kan.

Kalo o kalo denso be den dayoro laben. A be jolifalaka do dilan min dulonnen be to a konona na. Ni lawakise ni fan ye nagon soro ka yelemani damine ka ke den ye, jolifalaka in de be k'o balo ye.

Ni fan ni lawakise foyi ma nagonnasoro, jolifalaka min dilanna denso fe, naci foyi te y'o la tun. O jolifalaka b'i fara ka bo denso konona na ; joli be bo musoya dafe. A be f'o de ma ko laada.

Muso be laada ye kalo o kalo. Laada kuntaala janya b'a ta tile 3 la ka se tile duuru ma.

Laada waati la, muso barakorola b'a dimi. A ko dugumala fana b'a dimi. Muso dow ka dimi ka jugu ni dow ta ye.

Seginkanni :

Kalo o kalo fankise kelen be kogo fansa kono.

Kalo o kalo denso be jolifalaka dilan.

Ni fankise ni lawakise do ma nagon lasoro kalo o kalo, muso b'a ka laada ye.

Laada fila ni nagon ce kuntaala janya ye tile 28 ye (muso bee ta man kan o la ; dow ta ye tile 21 ye; dow ta ye tile 35 ye).

Kalankeminew :

- Karamogo demenangafe.
- Tinminemusoya kalangafe.

Musomanninw ka bolokoli

Musomanninw ka bolokoli ye mun ye ?

- Siya dow fe Farafinna ani dije koronfe jamana dow la, musomanninw ka bolokoli ye yoro min be musoya kono n'a be wele ko kere, o tigeli ye.
- Musomanninw ka bolokoli ye laada koroba ye min kelen don ka kebagaw hakili mine kosebe.

Musoya da kalali :

Dow be musoya da kala ka fara bolokoli kan. Dagoloba minnu be musoya la, u b'olu kala ka wonin fitinin bila min be tila ka labonya ni muru ye muso don don koroso la.

Wale ninnu be geleya jumenw lase musomannin ma ?

O geleyaw ka ca :

- Jolibo damateme.
- Joliw keneyabaliya ka ne.
- Dimin soroli kafonogonya la.
- Musomannin farifagali kafonogonya la.
- Joginda bilali musaya minen do werew la, i n'a fo negenebowo.
- Geleyaw, musokonoma jigin waati la.
- Dimin, laada waatiw la.
- Muso farisoko laafuli, walima hakilitinebana banbaliw keli k'a mine.
- Banakisew basigili muso farikolo yoro dow la, walima a farikolo fan bee la ka bana dow lase a ma i n'a fo janyoi.

Keneyako siratige la yali, nafa be kwale ninnu na wa ?

- Nafa fansi t'u la keneyako siratige la. An be se k'a fo de ko wale ninnu sinsinnan ye laada korow ye minnu sigira senkan a be san yirika caman bo ; wa maa si te se ka kun jonjon fo u la.

Lawakise ni fankise donni jogon na ka ke den ye

Baro :

Den soroli sababu be bo jon na ? Fa wa ba ?

(Karamogo b'a laje, n'i y'a soru kalandenw ka faamuyali hake ka bon, a be se ka nin kalansen in ni **Konomaya latemako numan** kalansen ke jogon fe.)

Hakilina minnu sorola baro konu olu farali jogon kan :

Jefoli : Ni muso m'a ka laada ye, a hakili be ke k'a konoma don. Mun b'o ke ?

Kafogonyanya : Kafogonyanya kewaati, ce be ji do bila musoya konu, lawakisew be min na. O ji be wele ko **lawaji**. Lawakisew be teme denso da fe ka don denso konu. U be yelen ka taa lebelebew konu.

Lawakise ni fankise donni jogon na : Lebelebe konu, ce lawakisew ni fankise kelen be jogon lasoro. Lawakisew be fankise lakoori ; u bee b'a nini ka don fankise konu ; kelen pewu doron de be don, tow be sa.

Ni lawakise ni fankise ye jogon lasoro, o be yelema ka ke den ye.

Jagadali : Ni lawakise ni fankise donna jogon na wolonugu konu u be je ka ke fan kelen ye ; o be jigin, jolifalaka min dilanna a kama denso konu, ka n'i da o cema. N'o kera muso t'a ka laada ye tugun ; o la, a b'a don k'a konoma don.

Kalankeminew :

- Karamogo demenangafe.
- Tinminemusoya kalangafe.

Konomaya latemako numan

Baro :

Konomaya taamaseere folow ye jumaw ye ?

Den be balo cogodi k'a to a ba konobara la ? A be laben cogodi ?

Hakilina minnu sorola baro konu olu farali jogon kan :

Jaabi minnu sorola jininkaliw la kulu baara senfe ka segin olu kan, k'u walanwalan kosebe.

Ni muso m'a ka laada ye, a b'a don k'a konoma don.

Konomaya kalo folow la, a dusu be jugu, a be fono, a be dese ka dumuni ke, ne, a be jenamini, salaya b'a mine, a farikolo be segen, a jogo be yelema, a farikolo be jeya, a sinw be bonya.

Jefoliw :

Ni lawakise ni fankise ye jogon lasoro, u be don jogon na ka ke fan kuru kelen ye. O fan in te men, a be bonya. Jolifalaka min labenna a kama denso konu, a be t'a da o cema.

N'i ye jirikolo dan dugukolo la, o be ke cogo min, fan in be diliw don minnu be noro denso konona na. Juru min be bo fan na, o n'a diliw be ke sababu ye k'a labalo. U be dumuni soru jolifalaka fe.

Juru min be bo fan na, o be ke den barajuru ye. Diliw be ke den tonso ye.

Ni fan ye dogokun saba ke, a be mogoya sawura tali damine. A be kalo saba dafa tuma min na, o b'a soru a yelemana pewu ; a farikolo yoro bee be se ka ye ka faranfasiya.

Ni konu ye kalo 5 soru, den be magamagali damine a ba konobara la; o b'a soru a ka mogoya fan bee dafara ka ban, nk'a ka dogon kosebe, ko te kun a la. Ni konu ye kalo 8 soru, den b'a yelema ka kun sulu dugu ma.

Konu kalo 9 b'a soru den labenna bangeli kama.

Musokonoma be segen waati dow la, bawo den min b'a konu ale de b'o labalo. Muso yene na la, hali n'a te don k'a konoma don, a mago be fen caman na, walasa ka se k'a yere balo, den min b'a konu, o ka se ka laben ka ne. Konobara la, den be ke jiforo do konu ; ni fen gosira ba konobara kan min b'a tanga o tooro ma. A norolen don a ba la ni tonso ni barajuru ye.

Kalankeminew :

- Karamogo demenan.
- Tinminemusoya kalangafe.

Musokɔnɔmaw kɔɔsili

1. Ɗɛbila :

Baro :

Mun na muso ka kan ka kɔɔsi kɔnɔmaya waati ?
Musokɔnɔma kɔɔsili bɛ boli mun kan ?

Hakilina minnu sɔɔɔa baro senfɛ olu farali ɲɔɲɔn kan :

Jaabi minnu sɔɔɔa ɲininkaliw la kulubaaraw senfɛ ka segin olu kan, k'u faranfasiya. Ka jira tinminemusow la k'u k'a don ko muso dɔw fanga ka dɔɲɔn ka tɛmɛ dɔw ta kan ko nafa ka bon kɔsɛbɛ tinminemusoya baara la. O b'a to u ka se ka gɛɛya dɔw bali minnu bɛ se k'u sɔɔɔ u ka baaraw senfɛ.

K'a jira tinminemusow la ko ɲininkali dɔw kɛli bɛ se ka kɛ sababu ye u ka don gɛɛyaw ka telin ka muso minnu sɔɔɔ u ka kɔnɔmaya waati, walima u jigini waati la. K'a jira fana ko musokɔnɔma ka lajɛliko fɔɔ senfɛ, a ka kan k'a ɲini k'a ka **lajɛlisɛbɛn** ta kɛnɛyajɛkulu bolo, k'o sɛbɛn ɲɛ fɔɔ kunnafoni ɲininnɛw sɛbɛn. Musokɔnɔma ka kan k'o sɛbɛn mara a bolo ; n'a bɛ taa a yɛrɛ lajɛ waati o waati dɔɲɔɔɔɔ yɔɔɔ, a bɛ taa n'a y'a bolo.

Baara kɛcogo ni musokɔnɔmaw ka lajɛlisɛbɛn ye :

Musokɔnɔma ka lajɛli fɔɔ senfɛ, tinminemusow ka kan ka ɲininkali dɔw k'a la. Ja fɛn o fɛn bɛ lajɛlisɛbɛn kɔnɔ, o kɛlɛn - kɛlɛnna bɛɛ n'a ka ɲininkali don. Ni musokɔnɔma ye jaabi min di, o bɛ bɛn ni yɔɔɔ min ye tinminemusow bɛ taamasien bila o koori kɔnɔ ni kiriyon ye.

2. Musokɔnɔma ka tariku :

Ɗɛfɔliw :

Musokɔnɔma siɲɛ fɔɔ tinminemusow yɔɔɔ, ja minnu bɛ lajɛlisɛbɛn ɲɛ fɔɔ kan, tinminemusow bɛ ɲininkali k'o kɛlɛn- kɛlɛnna bɛ kan :

- Den joli b'a bolo sisan minnu balolen don ?
- A den joli fatura ?
- A kɔnɔ delila ka tiɲɛ Siɲɛ joli ?

Nin ɲininkali 3 ninnu kɛlɛn kɔfɛ, den hake min balolen don, hake min fatura, ani kɔnɔtiɲɛko hake min kera, tinminemusow b'olu fara ɲɔɲɔn kan. Musokɔnɔma delila ka kɔnɔɲɛ hake min kɛ, o bɛ bɛn o ma. Ni kɔnɔɲɛ hake cayara ni 6 ye, tinminemusow ka kan k'a fo musokɔnɔma ye k'a ka taa jigini dɔɲɔɔɔɔ la.

Cogoya dɔw bɛ yen minnu b'a to tinminemusow ka don ko gɛɛya bɛ don musokɔnɔma ka jiginni na :

- Muso ye kɔnɔɲɛ hake min kɛ, n'o ka ca ni 6 ye.
- Ni muso ka dɔɲɔn kɔsɛbɛ (n'a kundama tɛ tɛmɛ mɛtɛrɛ kɛlɛn ni tila kan).
- Walima n'a bɛ cun a tɔɲɔ kan.
- Ni muso farikolo ma kɔɲɔ kɔsɛbɛ (n'a si tɛ san 15 bo).
- Ni muso delila ka taa lajigini dɔɲɔɔɔɔ la.

Ni tinminemusow ye nin cogoya ninnu fɛn o fɛn ye musokɔnɔma la, a ka kan k'a fo a ye a ka t'a ka lajɛliw kɛ musojiginso la.

Baara kɛcogo ladegeli :

Tinminemusow bɛ tila kuluw ye. U bɛ musokɔnɔmaw ka lajɛlisɛbɛn ɲɛfɔɔ ɲininkaliw kɛ ɲɔɲɔn na k'u jaabiw sɛbɛn. U bɛ musokɔnɔmaw ni tinminemusow ladege, walima u bɛ taa musojiginso la ka taa ɲininkali ninnu kɛ musokɔnɔmaw la. Karamɔɲɔ b'u ka baarakɛlɛnw sɛgɛsɛgɛ.

Kalankɛminɛnw :

- Karamɔɲɔ dɛmɛnan.
- Tinminemusoya kalan gafe.

Musokɔnɔmaw kɔɔsili : musokɔnɔma ka keneyakow jateminɛni

Baro :

- A bɛ dɔn cogodi ko muso segennen don kɔsɛbɛ k'a farikolo s'a kan ?
- A bɛ dɔn cogodi ko muso farikolo fununnen don ?
- A bɛ dɔn cogodi ko baasi foyi tɛ den na ?
- A bɛ dɔn cogodi ko den ka so bɛ ka bonya ka nɛ ?

Hakilina minnu sɔrɔla baro kɔnɔ olu farali nɔɔn kan :

Ka segin jaabi dilenw kan, k'u faranfasiya.

Nɛfoliw :

Musokɔnɔma na o na lajelijɔrɔ la, tinminɛmuso b'a nini dɔ fɛ o ka don sɛbɛn. A b'a tɛgɛ ko ka jɛ tuma bɛɛ yann'a ka musokɔnɔma ka lajeliw daminɛ.

Jolidɛsɛ nɛninicogo k'a dɔn :

Jolidɛsɛ taamasiyen folo ye nɛgolo jukɔrɔla ni nɛkise jɛyali ye. Karamɔgo bɛ jolidɛsɛ taamasiyen ninincogo nɛjira tinminɛmusow la. A b'a jaabi sɛbɛncogo nɛjira u la ka lajelisebɛn kɔnɔ.

Fununbanaw nɛninini :

Tanbakuru bɛ mɔsi cogo min na ni bolonkani ye, walasa k'a dɔn ni musokɔnɔma sen fununnen don, karamɔgo b'o nɛjira tinminɛmusow la. Jaabi ka kan ka sɛbɛn cogo min na lajelisebɛn kɔnɔ ani ni musokɔnɔma sen fununnen don, dabali minnu ka kan ka tige, a b'olu nɛjira u la.

Ni musokɔnɔma sen fununnen don, dɔgotɔrɔso min bɛ wele nansarakan na ko « PMI » a ka kan ka taa a yɛrelaje yen.

N'o bɛ nɛ, karamɔgo bɛ se ka na ni musokɔnɔma dɔ ye kalanyɔrɔ la min sen fununnen don k'o ni dɔ sanga nɔɔn ma min sen fununnen tɛ.

Den bɛ magamagali minnu kɛ k'a to ba kɔnɔbara la olu dɔncogo :

Ja in bɛ musokɔnɔma dɔ jira tinminɛmuso bɛ k'a bolo da min kɔnɔbara la k'a nininka n'a y'a sɔrɔ den bɛ ka magamaga a kɔnɔ. Kɔnɔbara kalo 5 nan, den bɛ magamagali daminɛ a kɔnɔ. Jaabiw ka kan ka sɛbɛn cogo min na lajelisebɛn kɔnɔ, ani dabali minnu ka kan ka tige ni den tɛ magamaga kɔnɔbara la, karamɔgo b'o nɛfo. Ni den tɛ magamaga kɔnɔbara la, musokɔnɔma ka kan ka taa a nɛrelaje « PMI » na.

Denso kundama hake sumani :

Denso kundama hake jate bɛ minɛ cogo min na ni bolo fila ye, karamɔgo b'o nɛjira tinminɛmusow la (Musokɔnɔma b'i da k'i tilen dɛbɛn kan). Karamɔgo bɛ jurunin dɔ labɛn min janya ye santimɛtɛrɛ 25 ye, a bɛ kuru 5 k'a la. Kuru kelen kelenna bɛɛ ni nɔɔn cɛ ye santimɛtɛrɛ 4 ye.

Kɔnɔ kalo 5 nan, denso kundama hake bɛ dan barakun yɔrɔ la (o bɛ bɛn juru kuru folo ma). Kalo o kalo, santimɛrɛ 4 bɛ fara denso kundama hake kan ; o bɛ bɛn :

- Kɔnɔbara kalo 6 kuru 2
- Kɔnɔbara kalo 7 kuru 3
- Kɔnɔbara kalo 8 kuru 4
- Kɔnɔbara kalo 9 kuru 5 (o b'a sɔrɔ den labɛnnen don bangeli kama)

Muso minnu delila ka kɔnɔnɛ caman kɛ, olu ka denso kundama hake jate bɛ pereperelatige kɔnɔ kalo 9 nan, denso juyanfan bɛ jigin dɔɔni.

Karamɔgo bɛ jaabiw sɛbɛncogo nɛjira tinminɛmusow la :

- Kuru 1 = tiiri kelen.
- Kuru 2 = tiiri 2 fo ka taa a ban.

Ni fɛn tɛ fara denso kundama hake kan, o b'a jira ko gɛleya bɛ den farikolo lamɔcogo la ; o la tinminɛmuso ka kan ka musokɔnɔma bila ka taa PMI na.

Baara kecogo ladegeli :

Ka musokɔnɔma dɔ wele ka na kalanyɔrɔ la ka misaliya ta o kan.

Ka dalan dɔ labɛ, dugu ma ; ka jurukisenin kelen, ani musokɔnɔmaw lajelisebɛn kelen di tinminɛmuso kelen-kelenna bɛɛ ma. Ni sɔgomada waati tɛmɛna, ka taa baaraladegɛ dɔ kɛ PMI na.

Ka tinminɛmusow tila kulu fitininw ye k'u bila ka taa ; k'a lajɛ n'i y'a sɔrɔ u bɛ lajelisebɛnw kɔnɔdon ka nɛ.

Musokɔnɔma minnu be bila ka taa musojiginso la

Ɗefoliw :

Karamago b'a yere deme ni musokɔnɔmaw ka lajeliseben ye, ka segin jaabi dilenw bee kan ; muso minnu ka kan ka bila ka taa musojiginso la k'o faranfasiya. Lajeli folo senfe taamasiyen folenw bolila musokɔnɔma minnu kan, olu de ko don :

- Musokɔnɔma minnu delila ka kɔnɔbara sɔrɔ a ka ca ni siɲe 6 ye, walima kɔnɔtɔɲe delila ka minnu sɔrɔ a ka ca ni siɲe 2 ye.
- Muso minnu ka dɔgɔn kosebe (minnu kundama te teme metere 1 ni tila kan) ani minnu be cun u tɔgo kan.
- Minnu farikolo ma kɔgo kosebe (minnu si te san 15 bo).
- Minnu delila ka taa lajigin dɔgɔtɔrɔso la.

Kɔnɔmaya waati, minnu be bila ka taa dɔgɔtɔrɔso la, jateminɛ ka kan ka ke olu fana kan (o be don musow ka lajeli senfe taamasiyen dow la) :

- Ni musokɔnɔma farifagalen don a kan, ani n'a segennen don kosebe (joli dese jugumanba).
- Ni musokɔnɔma senw tonnen don.
- Ni den te magamaga kɔnɔbara la.
- Fen te fara musokɔnɔma min kɔnɔbara bonya kan.
- Basi be to ka bon musokɔnɔma min kan.

Musow te jolidese don kosebe.

Ni jolidese be muso la, a be bana. Jolidese taamasiyenw file nin ye :

- Farikolo segenni, nefara jukɔrola jeyali, sonifaraw, tegɛkɔnɔlaw ani dakonana jeyali.
- Ɗenakili durunni n'a ka jugun.

Sumaya, walima balodese be jolidese bila mogo la.

Funun banaw :

Fununnibanaw be to ka musokɔnɔma mine ka caya. Karamogow b'a don ko musokɔnɔma ka fununni bee te kojugu ye ; nka an ka kan ka tinminemusow dege u bilali ka taa dɔgɔtɔrɔso la. N'u sera PMI na fere minnu ka kan ka tige ka nesin u ma, musojiginso tinminemuso b'o sidon.

Jolibon damatemeɓ :

Jolibon damatemeɓ fansi ma ni musokɔnɔma ma. N'a ye muso sɔrɔ, ni woto be sɔrɔ, a ka kan ka lada o kɔnɔ ka taa n'a ye dɔgɔtɔrɔso la, furakeliminɛn kelen don ka dɔgɔtɔrɔso min labo kosebe.

Baara kecogo ladegeli :

Ka segin musokɔnɔmaw ka tariku kan, ani musokɔnɔmaw ka lajeliw kecogo kan musojiginso la. K'a laje geleya ka telin ka musokɔnɔma minnu sɔrɔ ni tinminemusow b'olu don.

Ka tinminemusow deme « kilorokini » ni « feri » kise hake min ka kan ka di musokɔnɔmaw ma k'o don.

Kalanke minenw :

- Karamogo demenan.
- Tinminemusoya kalangafe.

Musokɔnɔmaw furakeli

Baro :

Yali dumuni dow be yen musokɔnɔma ka kan ka minnu dun, walima a man kan ka minnu dun wa ?

Musokɔnɔmaw be mun ke, walasa ka faringa ke ?
Yali u be baara gelenw ke wa ?

Hakilina sɔrɔlenw farali ɲɔɲɔn kan :

Ka segin kuluw ka jaabi dilenw kan. Ka duguw ka laadaw sanga ɲɔɲɔn ma.
Minnu be banaw kunben ani minnu be musokɔnɔma lakana ka tiiri ci olu kɔrɔ.

Ɔefoliw :

Den min b'a ba kɔnɔbara la, o ni jirisun min turulen don dugu ma, ni diliw b'a la, k'olu sanga ɲɔɲɔn ma.

Musokɔnɔma be balo ka ɲe. A be dumuni dafalenw dun don o don, dumuni kulu saba beɛ be sɔrɔ minnu na :

- Dumuni minnu be farikolo jo (jolanw) : sogo, jɛgɛ, fanw, nɔnɔ, ɲɔ ni tiga ɲagaminen, walima ɲɔ ni sɔ ɲagaminen.
- Dumuni minnu be farikolo tanga banaw ma (tanganw) :
jiridenw : mangoro, manje, ntɔmɔnɔn, si ;
nakɔkɔnɔfenw : tamati, gan, nkɔyɔ, jaba ;
jiribulu kenew : nsi rabulu, epinari, sobulu, banankubulu ...
- Dumuni minnu be fanga di farikolo ma : saɲɔ, keninke, fini, malo, kaba, ku, pɔmuteri, wosɔ, tulu, ulumafenw.

Ni tinminɛmuso ye balocogo numan ɲefɔ musokɔnɔma ye, « dumuniko kalan » ja min be seɓen ɲe laban na, a be taamasiyen bila o la.

Ni jolidɛɛ be muso min na dumuni dafalen dɔrɔn te se k'o demɛ ka fanga sɔrɔ fo furakise min be wele nansarakan na ko « fɛeri » o ka to ka d'a ma.
A be « fɛeri » kise kelen ta tile o tile fo ka taa tile 30 dafa.
Ni tinminɛmuso ye « fɛeri » furakisew di musokɔnɔma ma, a be taamasiyen bila lajeliseɓen kɔnɔ min b'a jira k'a y'u di.

Kɔnɔmaya waati, muso be taako 2 ke PMI na ka taa janɲyi boloci ke ;
Koori min be lajeliseɓen kɔnɔ n'o b'a jira ko janɲyi boloci kera, bolocila be taamasiyen bila o kɔnɔ.

Musokɔnɔma man kan ka baara gelenw ke, a man kan ka furancɛ janw taama. Olu bena ni muso jiginni ye ka sɔrɔ a jigin tuma ma se.

Baloko :

« Fɛeri » furakisew dafa : Kise 2 walima kise 3 tile o tile fo ka taa muso jigin.
Witamini A dafa : Kenyako taabolo min talen don Mali fe (Polotiki Sekitoriyeli), ka jateminɛ k'o kan.

- Ka Witamini A furakise kelen di muso ma a jiginnen kɔfɛ.
- Ka kelen di den ma kalo wɔrɔ o kalo wɔrɔrɔ.

Kɔlɔsili : Witamini A be sɔrɔ dumuni minnu na k'a fo musokɔnɔma ye a ka to k'olu dun.

- Janɲyi boloci : siɲɛ 2 kɔnɔmaya waati.
- Sumaya kunbenni fura : Kise saba dogokun o dogokun fo ka taa musokɔnɔma jigin, ani tile 40 musokɔnɔma jiginnen kɔfɛ.

Bana minnu be se ka musokonoma soro, n'u man jugun kosebe

Baro :

Musokonoma ka bana jumɛnw be yen minnu man jugu kosebe ?
Musokonoma ka bana jumɛnw be yen minnu ka jugun ?
Waati jumɛn na a ka kan ka bila ka taa dogotorsoro la (PMI) n'olu banaw b'a la ?

Hakilina sorolenw farali jogon kan :

Ka segin kuluw ka jaabi dilɛnw kan, ka do fara u kan.
Musokonoma ka bana minnu man jugu n'olu be se ka furake dugu konɔ, ani minnu ka jugun ni taa ka kan ka ke dogotorsoro la n'olu ye, k'olu bodonjogon na.

Jefoliw :

Konomaya te bana ye. Musokonomaw be segɛn, u mago be lafiɛbe la, bawo den min b'u konɔbara la o balo sirilen don u la.

Furaw dili ma ni musokonoma ma, bawo, fura dow be yen minnu ma ni den ma, n'u be se ka tonso latɛmɛ ka se den ma.

Konɔbara kalo folow la, musokonomaw dusu be jugu tuma beɛ, u be fɔɔɔ. N'o kɛra, u be se ka lenburukumunnin min. U be se k'u timinandiya ka dumuni dooni ke waati dow la. Ni fɔɔɔli cayara tile konɔ (n'a cayara ni siɛ 10 ye tile konɔ) musokonoma ka kan ka taa dogotorsoro la.

Musokonomaw b'a fo k'u konɔ n'u ko b'u dimi ; o caman sababu ye den ka magama-galiw ye, u ma deli minnu na. O dimi ninnu te baasi si lase muso ma. Tinminemuso ka kan k'o fo musokonoma ye, walasa k'a hakili sigi.

Ni konɔdimiw ye muso mine konomaya ban waati la, o be se k'a jira ko jiginni waati ka surun.

Samiye fe, farigan ka ca. Ni farigan ye musokonoma mine, a fari be kalaya, a be wɔsi, a be yerɛyerɛ. Farigan caman sababu ye sumaya ye.

Ni sumaya be musokonoma la, a be se ka niwakini ta ; dugu dogotorsoro b'o seben a kun. Niwakini talen kofɛ, ni farigan ye tile 3 ke ka soro a ma ban, musokonoma ka kan ka taa dogotorsoro la.

Walasa k'u kisi farigan ma, musokonomaw be se ka niwakini kise 3 ta dogokun o dogokun, k'u da sange koro.

Tinminemuso ka baara keta

Baro :

K'a ta jiginni damine na fo ka taa se a banni ma tinminemuso ka kan ka wale jumɛnw ke ?
Wale minnu be ke dogotorsoro la ani minnu be ke so y'ali olu ye kelen ye wa ? Mun na ?

Jefoliw :

Yanni jiginni ka damine :

- Tinminemuso b'a ka minɛnw labɛn ; a b'a laje n'u dafalen don.
- Minɛn minnu be soro tinminemuso ka furakesu konɔ, olu file nin ye : lamu kura, safunɛ, bandi mi be ke ka bara siri, gaari, alikoli, kɔrimugu, pomaadi, orewo misini 1 % walima aliziroli 2 %, finimugu n'a be fo a ma nansarakan na ko « Tuwali de sire » ani asiyeti (tasa).
- A b'a jini tinto ka somogow fe u ka ji do kalaya.
- A b'a tegew ko k'u je.
- A be lamu kura kolen alikoliji la, walima a bilalen ji la k'a wuli, o ni gaari saniyalen ni alikoli ye olu labɛn k'u bila asiyeti do konɔ a kerefe.
- A be tinto lasigi finimugu kan.

Jiginni waati :

- Ni den kunkolo bora, furance min be muso jefɛla n'a banankotaayoro ce, tinminemuso b'i bolo ke k'o mine.
- A be den kunben.
- Ni barajuru ye don dabila, a b'o siri siriyoro 2 la ni gaari sulen ye alikoli la.
- A ye siriyoro 2 min ke barajuru la, a be barajuru tige olu ni jogon ce ni lamu kura kolen ye alikoli la, walima a bilalen ji la k'a wuli.
- A be den bila ji wolokolen na, k'a ko.
- A be barajuru josi ni alikoli iyode ye.
- A be bandi ke ka bara siri.
- A be finin don den na ka monton taafe la.

Den bolɛn kofɛ :

- Tinminemuso b'i bolo digi dooni jubato konɔbara kan k'a laje ni tonso b'a fe ka bo. A man kan ka barajuru sama cogoya si la.
- A b'a laje ni tonso dafalen don.

- A be kɔnɔbara saalo n'a bolo ye ka jolisuw labɔ.
- A be denso kuru laje.
- A be ji safunema ke ka jubato nefela ko.
- A be jubato musoya laje n'i y'a soro a yoro do ma fara.

Jiginni banen kɔfɛ :

- Tinminemusɔ be na den ko don o don, k'a bara siri, fo ka taa barajuru bin.
- A be jubato laje n'a ka kenɛ.
- A b'a ka furakɛsu kɔnɔfuraw dafa n'i y'a soro u dow banna.
- A be muso jiginniko fo dugu dogoto ye, o b'o seben.

Kɔlsili :

Ni tinminemusɔ tora tinto koro jiginni damine na fo ka t'a ban, jɔsinkun te barajuru la ni alikoli ye ; nka n'a nan'a soro den wolola kaban, a ka kan ka barajuru jɔsi ni alikoli ye yann'a k'a tige.

Kalanke minɛnw :

- Karamogo demenan.
- Tinminemusoya kalangafe.

Musokɔnɔma lajiginni ka ne

Baro :

Jiginni be ke cogodi aw ka dugu la ?
N'aw welela musokɔnɔma lajiginni kama, a' be mun ke ?

Hakilina minnu sɔrɔla, olu farali jɔɔɔn kan :

Tinmine be ke cogo min na dugu kɔnɔ, tinminemusow be se k'o ladege ; u be wale minnu ke o la u b'olu ladege.
Karamogo b'a laje, wale minnu ka kan ka ke n'i y'a soro u b'olu be b'u sira fe.

Jɛfɔliw :

Denso dayɛlɛli :

Kɔnɔ kalo 9 nan, den b'i labɛn boli kama.
Tonso be baara dabila, den te balo soro tugun ba kɔnɔbara la, a te ne fo a ka bo.
Den ka kan ka bo da min fe o ka dɔɔn. Den ka kan ka temɛ ba solo fe ka bo. O temɛni ka gɛlɛn ; denso be geleyali minnu ke olu be ke sababu ye ka den digi ka bo kenɛ ma.

Jiginni be damine ni kɔnɔdimiw ye. Muso kɔnɔ n'a ko b'a dimini minnu ke ; o be b'a jira ko denso be k'i ge/eya. Ni tinminemusɔ y'i bolo da tinto kɔnɔbara kan kɔnɔdimi waatiw la, a b'a ye ko denso kolokagɛlɛn. Waati dow la, a be magaya ka tila ka geleya. A geleyali be juguya ka caya ka t'a fe.

Ni denso da ye/era kɔsɛbe, sira be labila den kunkolo ye. Den tun be jiforoko min kɔnɔ o be ci ; o ji be woyo ka bo. O be se ka ke tin waati, walima jiginni kɔfɛ.

Den boli :

Ni denso da ye/era pewu, temɛsira be labila den kunkolo ye. Tɔntɔnli nege be muso mine. A ka c'a la, kunkolo folɔ de be bo. Ale boli ka gɛlɛn kɔsɛbe, bawo ale ka bon ni fariko yoro tow ye. Ni kunkolo bora, kamankunw be bo ; farikolo yoro tow be bo o kɔfɛ.

Tonso boli :

Ni den bora, denso kologeleyali be dabila ka waati damado ke. Sanga tan hake temenen kɔfɛ, denso be geleyali damine tuguni walasa ka tonso labo.

Geleya be jiginni minnu na

Baro :

Aw ka jate la mun be jiginni geleya ?
 Ni jiginni geleyara aw be mun ke ?
 Aw be geleya jumɛnw don minnu be soro jiginni tɛmɛnen kɔfɛ ?

Hakilina sɔrɔlenw farali ɲogon kan :

Tinminɛmusow delila ka geleya minnu soro u ka duguw la, u kelen kelenna be b'o fo.
 Geleya ninu labanna fen min ma u b'o fo.
 Fɛɛɛ minnu be tige dogotɔɔso la ni tin geleyara, olu ni dugu kɔnɔna taw be sanga ɲogon ma.

ɲɛfoliw :

Waati dow la geleyaw be se ka soro jiginni waati :

- Basibon damatɛmɛ be se ka muso soro jiginni waati.
- Tinto be se ka lɛɛ 24 ke tin na, ka soro a ma se ka jigin.
- Den bolow boli, walima a barajuru boli ka kon a kunkolo ɲɛ.
- Den bobara boli k'a kunkolo to yen.
- Tonso bobaliya, walima a do boli k'a to to yen.
- Muso ɲɛfɛla farali.

Ni tinminɛmuso y'a ye ko geleya be jiginni na, a ka kan ka musokɔnɔma bila joona ka taa dogotɔɔso la.

Tinminɛmuso b'a don ko tile man kan ka bin siɲɛ fila ka muso to tin na ka soro a ma jigin.

Geleyaw be soro waati dow la jiginni tɛmɛnen kɔfɛ :

- Muso be se ka basi bon ka caya.
- Farigan jugumanba be se ka muso minɛ, ji kasa gelen do be bo a kono.

Ni geleya ninu ye muso soro, tinminɛmuso ka kan k'a lada k'a tilen ka taa n'a ye dogotɔɔso la.

Seginkanni :

Taamasiyen fen o fen be na ni musokɔnɔma bilali ye ka taa dogotɔɔso la, segin be ke olu be kan. Fɛɛɛ minnu be soro dugu kono ka taa ni tinto ye dogotɔɔso la ka segin olu kan.

Geleya be musokɔnɔma minnu kan, olu bilali ka taa dogotɔɔso la, o nafa ka bon kosebe. Dugu keneyajekulu ka kan k'o baaraw ɲɛnabo.

Kalanke minenw :

- Karamogo demenan.
- Tinminɛmusoya kalangafe.

Janɲoyi banakisɛw kecogo ka den soro a barakun fɛ

Baro :

Yali aw ka dugu la bana do be yen min be denɲɛɛnnin mine wa ?
 Yali o bana ka jugu wa ?
 A be soro cogodi ?
 A be se ka furake wa ?

Jaabi sɔrɔlenw farali ɲogon kan :

Ka segin kuluw ka jaabi dilenw kan.
 Bana sababuw foli la, da ka se "dugumafen " joyoro ma.
 Kumakorow b'a jira ko ni muso taamato sen dara dugumafen kan ko janɲoyi b'a den mine. O te tiɲɛ ye, nka hakilina min b'a jira ko janɲoyi sababu be bo dugumala la, o te nkalon ye.

ɲɛfoliw :

Bana min be denɲɛɛnninw mine u wololi tilefolow n'a bea k'u caman sata ye, o togo ye **janɲoyi**. N'a be den na a be desc ka sin min, bawo a dagakanakolow be ja. A te se k'a da waga. A farikolo be be ja, a fasaw be ja.

Janɲoyi furakeli ka gelen. N'a be den na, i be taa n'a ye dogotɔɔso la.
 Janɲoyi banakisɛ be soro dugu ma ani bugurimuguw la. A be farikolo lasoro joli ɲogolenw fɛ. Ni den barajuru tigera ni lamu ɲogolen ye, walima ni barajuru tigelen joli ma furake ka ɲɛ, o be janɲoyi lase a ma.

Janɲoyi kunbenni ka ɲogon. Walasa ka den tanga janɲoyi mma, tinminɛmuso be den barajuru saniya ; a b'a tige ni lamu kura kolen ye alikoli la, walima a bilalen ye ji la k'a wuli. Ni tinminɛmuso tilala den koli la, a b'a bara josi ni alikoli iyode ye k'a siri ni bandi saniyalen ye min ɲeginnen tɛ.

Bogo, bugurimugu, ani fen ɲogolenw man kan ka se denɲɛɛnni barajuru ma cogoya si la.

Don o don, fo ka taa barajuru bin, tinminɛmuso be den ko ka k'a barajuru furake; n'o kera, janɲoyi banakisɛ tɛ den lasoro.

Walasa k'i tanga janɲoyi ma, musokɔnɔma ka kan ka t'i boloci PMI na.
 Tinminɛmuso be musokɔnɔma ka seben segesegɛ n'i y'a soro a ye boloci ke.

Kalankeminenw :

- Karamogo demenan
- Tinminɛmusoya kalangafe

Nafa minnu be denba sinji la

Karamoƙo be kalankelaw nininka sinji nafa la den ma, denba ma, du ma, ani hadamadenya ma. Ni min ye jaabi dilenw je, a yere b'o fara a kan.

Sinji nafa den ma :

- Denba sinji ye balo dafalen ye. Fen nafamaw (witaminiw) b'a la.
- A be den kisi konoboli ma bawo, a saniyalen don.
- Tangalan dow b'a la minnu be den kisi banakisew tooro.
- Sinji te geleya foyi lase den ma.
- A be den tanga konoja ni konoboli ma, bawo a yelamani ka nagon den kon.
- Balo nafama do be nono la n'a be wele nansarakan na « kolasitaramu » den b'o soro sinji fe.
- Sinji nafa ka bon kunkoloseme ma kosebe.
- A be den mogoladiya k'a farikolo sigi ka je.
- A be den deme jinbo waati.
- A be denba ni den tin don nagon na.

Sinji dili den ma o nafa denba kan :

- A be sindimi soroli dogoya.
- A be muso deme bangew cejanyali la.
- A be jiginni dogoya, bawo den be sin susuli min ke o be ke sababu ye ka densc deme geleyaliw la a be minnu ke jiginni waati.
- A b'a to denso ka segin a cogokoro la jiginni kofe.
- A be ji jiginni teliya sin na.
- A b'a to sin te fa kojugu.
- A be den ni ba tin don nagon na.
- A be den ka banamisenw dogoya, o la ba be lafiya.
- Hali ni ba ye tile damado bila ka soro a ma sin di den ma, ji min be sin na o te yelama.

Sinji dili den ma, o nafa denbaya kan :

- Musakaw be dogoya (biberon, nono, ji, dogo).
- Den ka banamine be dogoya ; o be dobo musakaw la.
- A be ben don du kon.

Sinji dili den ma, o nafa hadamadenya kan :

- Denmisenbana ni denmisensaya dogoyali.
- Musakaw dogoyali.
- A be hine ke den dusukun na ; o b'a to ali n'a kunbayara ate son karageleyakow ma.

Balo numan dunni

Baro :

- Mun na an be dumuni ke ?
- An de dumuni sugu jumen ke an ka dugu la ?
- Mun senfe an be dumuni kerengerennenw dun ?

Hakilina dilenw farali nagon kan :

Ka segin kuluw ka jaabi dilenw kan. Laadalakow joyoro ye min ye an ka dumuniko la k'o fo. Danfara min be forobadumuni ni negela ani dumuni tow ce k'o fo. Danfara min be jamadonya dumuni ni sarakabodumuni, ani senkeyoro dumuniw ce k'o fo.

Nefoliw :

An b'a ye ko dugumogow bolo, dumuni si ni si te kelen ye. Anw yere bolo danfara be dumuniw ni nagon ce. U joyoro te kelen ye an farikolo la.

Dumuni ye suguya 3 ye :

- Dumuni minnu be farikolo kolosigi (kolosigilan).
- Dumuni minnu be fanga di farikolo ma (fangadonnan).
- Dumuni minnu be farikolo tanga banaw ma (tangalan).

Kolosigilanw be fasaw ni kolow don ani k'an golo dilan. Kolosigilanw ntanyara denmisennin na, fanga foyi te k'a la. A fasaw te kologeleya, a konobara be bonya k'a bolokalaw misenya.

Kolosigilanw be soro dumuni minnu na olu file :

- Sogo, nono, fanw, jega.
- Jo ni tiga nagaminen, walima jo ni so nagaminen.
- Sunbala, nsirakolow ni korikolow.

Mogo minnu mago be kolosigilanw na kosebe o ye denmisenninw, musokonomaw, ani denbatigiw.

Fangadonnanw be konobara fa. O dumuniw be kongo bo mogo la, ka fanga segin i la i tilalenko baara la. U be barika di mogo ma ; nka u te men farikolo la. U ye i n'a fo taji min be ke mobili kon : taji b'a to mobili be boli, nka n'a banna fo do were ka ke mobili kon.

Fangadonnanw be soro dumuni minnu na olu file :

- Sumankisew : kaba, malo, fini, alikaama.
- Kumafenw : woso, ku, pomuteri.
- Nakakonofenw : tiga, so.
- Tulumafenw : situlu, tigatulu...

Tangalanw be farikolo lakanan, u b'a tanga banaw ma, bawo vitaminiw b'u la.
Tangalanw be soro dumuni minnu na olu file:

- Jiridenw : Mangoro, manje, ntomoton, nsaban, si.
- Nakakonofenw : tamati, gan, nkoyɔ, jaba.
- Jiribulu kenew: sobulu, nsirabulu, banankubulu...

Dumuni dafalen ye dumuni ye dumuni kulu 3 bee be soro min na. Denmisennin mago be fen minnu na walasa k'a farikolo sigi, ka fanga d'a ma, k'a tanga banaw ma ; a b'olu di a ma.

Degeliw :

Ka kalandenw bila ka taa walanba la u ka dumuni suguya folenw dilan n'u jaw ye.

Kalankeminan :

- Karamogo demenan.
- Timinemusoya kalangafe.

Den ka balo

Baro :

Duguw la den be sin min fo k'a taa si se san joli ma ?
N'u si ye san joli soro dumunifen werew be d'u ma ka fara sin kan ?

Jaabi dilenw farali nogon kan :

Ka segin jaabi kuluw ka jaabi dilenw kan ; ka duguw ka taabolow sanga nogon ma.

Jefoliw :

Den ka mogoya damine waati la, a te balo foyi la ni ba sinji te ; o ka fusa a bolo ni dumuni bee ye. Sinji be den balo bo fo ka t'a si se kalo 6 ma, bawo, a farikolo mago be fen o fen na o bee be soro sinji la. Sinji be den tanga bana caman ma, i n'a fo konoboli. Ni funteni bora kosebe, ji be wuli k'o sumaya kka di den ma. Nafa caman be sinji dili la den ma :

- A be soro tuma be.
- Saniyalen don tuma hee.
- Banakise t'a la.
- A te kalaya, walima ka sumaya tuma si la ka damateme den ma.
- Wari te don a la.

Ni den wolola doron, a be se k'a ba sin min bawo ji folo min be bo sin na fen caman b'o la minnu be den tanga banaw ma.

Walasa sinji caman ka ke sin na, denba ka kan ka dumuni ke kosebe, ka ji min kosebe. A ka kan ni lafinbo ye. Tiga be ji jiginni mogoya si na.

Ni den ye kalo 5 soro, sinji doron t'a bo tugun ; o la moniji be ke ka sinji dafa.

Denba ka kan ka si di a den ma tuma bee.

A be moniji fegenmanin d'a ma ka soro ka siji fara o kan. Ni sinji dira den ma ka kon moniji ne, a be fa, o la a be dese ka moniji min.

Ni den da degera moniji la, moniji be giriya doni ni nono, tigamugu, somugu, walima jegemugu farali ye a kan.

Moniji gasan te den bo, bawo dumuni suquya min b'o la, o ye fangadonnanw doron ye ; den dun mago be kolosigilanw ni tangalanw fana na.

Den kalo 9 b'a soro a be si min halisa, nk'a ka dumuni sebelama t'o ye tugun. A be moniji giriman min, walima na ka ca to min na ni foronto t'a la. A be se ka dumuni suguya be dun n'u ka makan. Ba be den dema ka dumuni ke awo, a te se ka dumuni k'a yere ye ; dumuni keli ka gelen a ma. Dumunifen misenninw, i n'a bisikiri ni romiw ni furufuruw be se ka d'a ma yanni dumunitumaw ka se.

Bonbon ni sugaromafenw man kan ka di den ma ka caya. Sin be di den ma dumuni kofe ; a te di ka kon dumuni ne.

Ni den ye san kelen soro, a be dumunifen bee dun, nka o t'a bali ka sin min halisa. A be degeli damine dumuni na dukonmogow tow fe ; nk'a be dema mogow fe.

Ni den ye kalo 18 soro, n'a ka kenan a be se ka dumunifen suguya bee dun ; ba be se k'a dabu sin na, nka o b'a soro sin ka d'a ye halisa. Den be se ka sin min fo ka taa si se san 2 ma.

Seginkanni :

Ka den ka dumuniko taabolo jaw laje. K'a jira ko den ka kan ka dumuni dafalenw duni damine kabini u kalo duuru (moniji giriman).

Den min ma balo ka ne

Baro :

Yali den dow b'aw ka dugu konu minnu fasalen don kosobe n'u teson dumuni na wa ?

O be soro mun fe ?

Denw be dabu sin na aw ka dugu la cogo di ?

Yali bana be denw mine ka caya o waati la wa ?

Jaabi sorolenw farali nogon kan :

Ka segin kuluw ka jaabi dilenw kan. Ja minnu ni jaabi dilenw be tali ke nogon na, k'olu dulon walanba la.

Ka teme nininkaliw fe fo da ka se banaw bee ma minnu sababu ye dumunidesa ye.

Dumuni dese te bana sidonnen ye duguw la. Duguw konu, mogow b'a fo :

→ Den fasara.

→ Den fununnen don.

→ Kun be den na (den kunkolo ka bon).

→ Sere be den na.

→ Den be bogu dun.

→ Den be fono : a konu bolilen don, a te son dumuni na.

Ne foliw :

Dumunidesebana be den soro n'a balo te ka ne.

Dumunidesebana damine : Ni den balolen te ka ne, o te sin ka don ten. A te bonya, a be fasali damine, a te dumuni cama ke, konoboli b'a mine, a be fono. Waati dow la, a te son ka dumuni ke.

Denba t'a don k'a den man kene ; a be k'a konu ko foyi t'a la. N'a bolokan sumana, i b'a soro o be neremuguma la.

Dumunidesebana juguman : Ni bana mena, a be juguya. A be se ka sawura fila ta :

1. Bana min be wele ko laafuli :

→ Den be fasa ka t'a fe.

→ A golo be noron-noron i n'a fo bore lankolon.

→ A kunkolo be ke mogow nekoro i n'a fo a ka bon kojugu; bawo a farikolo.

→ N'i y'a bolokan suma o be don bileman na.

2. Bana min be wele ko ntenbana :

- Den be farikolo be fununfunun.
- A konɔbara be funun.
- A senw be funun.
- A golo be fegɛnya.
- A kusigiw ne be yeɛma, u be kari.
- A ne lasisi be k'a ye tuma be, a b'i ban dumuni ma.
- A bolokan be don bileman na.

Ni den bolokan bɔra juguli la ka don nɛrɛmuguma la, ka bɔ nɛrɛmuguma la ka don bileman na o ye dumunidɛɛ taamasiyen folo dɔw ye.

- Nɛrɛmuguma ye kojugu ye ; a be bana damine jira.
- Bileman ye balodɛɛɛ.

Balodɛɛɛbana be den minnu na olu be cogodi ?

A ka c'a la, balodɛɛɛbana de denmisen minnu olu be se ka furake dugu konɔ. I dan ye ka dumuni duman d'u ma kuma beɛ. Den minnu balocogo ma ni olu furu ka dɔgɔn kɔɛbe, bawo u te se ka dumuni ke kɔɛbe. N'u ye dumuni ke kɔɛbe u be fɔnɔ. Ba be dumuni d'u ma dɔni dɔni. Mɔniji girinma min ni sɔmugu ni tigamugu dilannen don o ka kan ka d'u ma. O nafa ka bon kɔɛbe u ma ; o b'u keneya kalo damado konɔ. Balodɛɛɛbana be den min na o ka dumunike dɔgɔyalenba ka kan ka ke sɛne 6 ye tile konɔ. A ka kan ka dumuni dafalenw dun.

Balodɛɛɛbana be denmisenmin minnu na ni dugu dɔgɔɔro y'olu don, a ka kan k'u tɔgo sɛben kaye dɔ konɔ.

Ni balodɛɛɛbana be cogo dɔw la, denmisenmin ka kan ka bila ka taa dɔgɔɔro la :

- Ni banato fununfununnen don.
- N'a ye tile damado ke ka sɔro a ma se ka dumuni ke.
- Ni bana juguman wɛrɛw b'a senkɔro.

Balodɛɛɛbana be se ka kunben cogodi ?

Ka tinminɛmusow bila u k'u hakili jagabo : n'u sera dugu konɔ u be mun ke walasa ka bana in kunben ?

Fɛɛɛ tigɛtaw :

- Ka denmisenminw bolokan suma tuma beɛ.
- Ka to ka mɔniji girinman dilancogo ne jira denbaw la.
- Ka baroninw ke balodɛɛɛbana kan.
- Ka nakɔw sɛne...

Kalankeminɛnw :

- Karamɔgo demɛnan.
- Tinminɛmusoya kalangafe.

Baaraladege :

Denmisenminw be furake dɔgɔɔro min na, ka taa denmisen banato dɔw bolokan suma ye.

Mɔniji girinman

Mɔniji girinman dilancogo ka ca. Sumankise min be k'a ye, suman nafama wɛrɛw be fara o kan :

- Tiga, sɔ.
- Fanw, nɔnɔ, jɛgɛ.

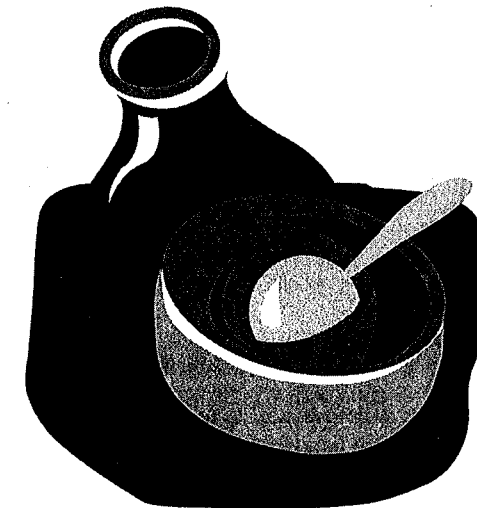
Sɔ ni tiga be ke mɔniji girinman min na, o dilancogo file nin ye :

Ka ta den san 1 na ka se san 3 ma :

- Ji wolokolen litiri kelen.
- Ka nɔmugu kutu ne 6 k'o la.
- Ka tigamugu kutu ne 6 k'o la.
- Ka sɔmugu kutu ne 3 k'o la.
- Ka sugaro, kɔgɔ, walima lenburukumuni k'a la ; n'o ka d'i ye.
- K'a tobi lɛɛ 1.

Nin mɔniji girinman be den ka tile kelen dumuni bɔ. Balodɛɛɛbana be minnu na a b'olu dɔw keneya joona.

Ni den ye min min k'o to to o man ka ke mɔniji to kan.

Konoboli

Baro :

A be don cogodi ko konoboli be den na ?
 A be don cogodi ko konoboli ka jugun ?
 Mun be konoboli lase mogo ma ?

Jaabi dilenw farali nagon kan :

Ka segin kuluw ka jaabi dilenw kan k'u faranfasiya.

Defoliw :

Ni banankotaa cayara, n'a jilama don, o ye konoboli ye.

Konoboli daw man jugun :

- Ni den konobolito be ji min ka dumuni ke.
- Ni den ka kene.
- Ni konoboli damineto don, ni den ka banankotaa man ca.

Konoboli ka jugun :

- Ni den be taa banankotaa la ka caya ; n'a banankotaaw jilama don.
- N'i y'a golo mosi a golo noronnen be to.
- N'a ne taara wola.
- N'a nen jara.
- Ni minnogo b'a mine tuma bee.
- N'a ka negeneke man ca.
- N'a gune jiginna.

Ni konoboli be den na a farikolo ji bee be ban. Misali la : ni buteli ju sogolen don, a konoji be suuru k'a konokolon to. Ni buteli wo ka bon ji suuruli be teliya ; o la fo ka ji wexe k'a konoboli teliyala.

Ni san ma na jirisunw be ja. Mogyo taalan ye ji ye. Ni ji desera danfen fen o fen na, o be ja, o be sa. Ni konoboli be den na, a ji be ban, a be ja ; n'a ma furake joona a be sa.

Konoboli be furake cogodi ?

Walasa ka konoboli furake, ji min bora farikolo la fo k'o no na bila. Konoboli fura duman ye keneyaji ye.

Ni denba ye ji kalaya k'a sigi a ka suma, a be sugaro comi 2 k'o la, ka kogo toromono 3 fara o kan (comi ye bolokonniden 4 faralen ye nagon kan k'o fa sugaro la). A b'o ji di dooni dooni den ma. A be sin fana di den ma.

Ni konoboli b'u den na, dugu muso bee be se ka keneyaji dilan.

Ni konoboli ka jugu kosobe den ka kan ka taa dogotroso la.

Konoboli be soro cogo di ?

Denmisenninw ka konoboli sababu ka ca. Denmisenninw ka bana caman be se ka konoboli lase u ma (nonisan, sumaya, tulodimi...).

Nogo fana be se ka konoboli lase mogo ma (jinogo, bolo nagonen, kabine ntanya du konoboli, negen ladonbaliya ka ne...).

Konoboli be kele cogodi ka bo dugu konoboli ?

Ka tinminemusow bila u k'u hakili jagabo.

Walasa k'an tanga konoboli ma :

- An be ji saniyalen min ;
- Ka kolondaw saniya ;
- Ka jibojuruw dulon sanfe ; u ka na bila dugu ma ;
- Ka datugulan don an ka kolon na ;
- K'an ka jiw sensen ni finiye ;
- Ka zaweliji k'an ka kolonw n'an ka jidagaw konoboli.
- An denw be banankotaa ke kabine konoboli ;
- An b'an ka dumuniw tanga dimogow ni nogo ma ;
- An b'an tegew ko ka je yan'an ka dumuni ke ;
- N'an tilara banankotaa la, an b'an tegew ko k'u je ;
- Fo ka taa an denw se san 5 ma, an te foyi d'u ma ni sinji te ;
- An b'an denw dabo sin na dooni dooni.

Kalanke minenw :

- Karamogon demenan.
- Tinminemusoya kalan gafe.

Farigan

Baro :

A be don cogodi ko farigan be den na ?
Farigan be soro cogo di ?
Farigan be furake cogodi an ka duguw kono ?

Jaabi sɔɔlenw farali ɲogon kan :

Ka segin kulu kelen-kelenna ka jaabidilenw kan.
K'u sisin ni nininkali wɛrɛw ye.
Ka sumaya ni farigan wele cogow ninin k'u don.

Ɗefoliw :

Ni farigan be den na :
→ A farikolo be kalaya ; a ɲɛw be manamana.

Ni sumaya be den na :
→ A farikolo be kalaya.
→ Waati dow la nɛnɛ b'a mine, a be yɛrɛyɛrɛ.
→ Funteni b'a mine waati dow la, a be wosi.
→ A kunkolo, a ko, an'a kolosigidaw b'a dimi.
Ni bana juguyara, a be to ka ja. A be f'o ma ko kono.

Farigan be furake cogodi ?

Ni den fariganna kosebe, i be fɛrɛ tige k'a farikolo sumaya :
→ I b'a ko jisuma la.
→ I b'a monton fini ɲeginnen na.
→ I be se n'a ye dugu dogotoro ma o k'a furake.
→ I be ji caman d'a ma.
Ni farigan temena tile 3 kan, ii be taa ni den ye dogotoroso la.

Farigan be kunben coadi ?

Walasa k'i tanga farigan ma, i b'i yere tanga banaw ma.
Walasa k'i tanga sumaya ma :
→ I b'i yere tanga sosow ma :
→ k'i da sange koro.
→ Ka jisigidingew geren.
→ Ka wuluwuluw segin.
Walasa k'i kisi bana tow ma, i be t'i boloci dogotoroso la.

Kalankeminɛnw :

- Karamogo demenan.
- Karamogo ka gafe.

Dugu keneyajekulu

Tinminemuso ni keneyajekulu

Baro :

N'an seginna an ka duguw la, an be mun ke ?
Ne joyoro bɛna ke mun ye keneyajekulu la ?

Jaabi sɔɔlenw farali ɲogon kan :

Ka segin kuluw ka jaabi dilenw kan. Minnu ɲesinnen don tinminemusow joyoro ma, k'i sisin olu kan kosebe. Ka tinminemuso ka baara ketaw bee fo kelen-kelen. Ka misali sinsinnenw di minnu b'a ni keneyajekulu don ɲogon na kosebe : musokonoma ka sebenw songno mineni, furakesu konofuraw kurayali, musokonoma ka dogotorosolataa labenni, tinminemusow tanuni u ka baaraw la.

Donniya sɔɔlenw kiimɛni :

Ka seben do laben min be segin babu kalannenw bee kan.

Ɗininkali misali dow file nin ye. Karamogow ni kalandenw yere be se ka do wɛrɛw laben :

- Ɗininkali jumɛnw ka kan ka ke musokonoma la a nako folo lajeliyoro la ?
- Taamasiyen jumɛnw be nini musokonoma ka lajeliw senfe ?
- Sababu jumɛnw bɛna ni musokonoma bilali ye ka taa dogotoroso la ?
- Mun na barajuru ka kan ka tige ni lamu kura ye ?
- Kun jumɛnw na tinto be se ka bila ka taa dogotoroso la ?
- Moninji girinman be dilan cogo di ?
- A' ye dumuni 4 fo minnu ye kolosigilanw ye.
- Sinji be den bo fo ka taa si se san joli ma ?
- Keneyaji be dilan cogodi ?
- Ni farigan be den na, mun ka kan ka ke ?
- Tinminemuso mago be fen jumɛnw na walasa ka se k'a ka baaraw ke ka ɲɛ ?

Tinminemusow ye donniya minnu soro kalan senfe, u be se k'olu jira tiyatiri la :
Keneyaji dili tiyatiri, farigan furake li tiyatiri...

Furakɛsuw dili tinminɛmusow ma

Furakɛsu kɔnɔfɛnw fora kalan senfɛ. Furakɛsu di tuma segin ka kan ka kɛ kɛsu kɔnɔ minɛnw bɛ nɛci kan. Nɛnɛ man kan ka kɛ kɛsu kɔnɔfuraw n'a minɛnw kurayali kuma ko.

Kalan kuncɛli :

Tinminɛmusow lasigicogo duguw la ; taa bɛ kɛ duguw la don minnu na k'o boloda.

Kalan kuncɛ li.

Sigida kɛnɛyako nɛmɔgɔbaga kumani.

Foliw.

**Geleyaw sidɔnni kɔnɔmaya waati, jiginni waati,
jiginin kɔfɛ ani taamasiyɛn minnu b'a jira ko geleya bɛ dɛnɛrɛnin
kan kɛnɛyako siratige la olu sidɔnni.**

Baara kɛtaw :

• Sigida la :

- Sigida kɛnɛyako baara kɛbaaw kalanni.
- Sigida mɔgɔw kunnafonini kɛnɛyako kan (tiyatiribɔw senfɛ, jeliw fɛ, ani sigida mɔgɔ kologɛlɛnw fɛ).
- Kunnafonini minɛnw labɛnni.
- Baara kɛtaw nɛsinni gatigiw ma.

• Sigida dogɔtɔrɔso la :

- Dogɔtɔrɔso baarakɛlaw kalanni, an'u ka kalan kɛlɛnkɔrɔw kurayali.
- Baro nafama minnu bɛ mɔgɔw kunnafoni olu sigili sen kan.
- Ja minnu bɛ kɛ sababu ye ka mɔgɔw kunnafoni, olu labɛnni.

Kow latikɛli

1. Ka kolatigɛlaw ninin k'u dɔn, ani mɔgɔ minnu bɛ se ka bɛnkan talɛnw bayɛɛma.
2. Sababu minnu bɛ se ka bɛnkan talɛnw yeɛma, k'olu ninin k'u dɔn.
3. Baara kɛtaw (sigida la, gaw kɔnɔ, ka nɛsin mɔgɔ kɛlɛn- kɛlɛnna ma) mɔgɔw kunnafonini geleyaw kan, bange kolɔsili, muso jɔyɔrɔ, warimara kɛsu, AGR see reyaw.